

Հայկական հեմարան	52
Փեչիկիան Հ. Եղիա. — Աստուածաշունչի երկրորդ թարգմանություն 1500 ամեակը.	401
Թորոսյան Հ. Յովհ. — Ս. Բարսեղ կեսարացի — իր «Վեցօրեայ» ճառերը և հայ թարգմանությունը.	412
Քիչրոսյան Յ. — Խճանկարը Հայոց մօտ (երուսաղեմ).	426
Ազգագրական-Պատմական	
Նանայական Հ. Գ. — Թափազուղակ (Ստուգարանական).	422
Արդանյան Գ. Արքեպ. — Պատմություններ լուսածիր շաբաթացեալ վանքերէն.	431
Արտաշապատ Արքեպ. — Պատմություն Հալէպի քահանայից (Տէր Ղազար քհն.՝).	440
Մուրադյան Մկրտիչ քհն. — Սասնայ աշուղները.	462
Գրական-Քերթողական	
Տաղ տնօրինական — Ի Ննունդ փրկչին.	436
Արսէն Երկար. — Սոնետ Ննունդի գիշերուն.	438
Աճեմեան Մկրտիչ. — (Լոյս և ստուերք) Հաստափորեան թագապետ. — Ի սգալի մահ Ս. Նիկողոսեանի.	464
Գրականական	
Երեմեան Հ. Ս. — «Մեր կեանքը» (Զարգարեան Հ.). — «Զարթոնք» (Մալխաս). — «Կեանք և արուեստ» տարեգիրք (Պարսամեան Եղբարք). — «Գրական տարեցոյց» (Գաբամանեան Ս.). — «Արագ» տարեգիրք (Սիրունի Յ. ճ.). — Շահնամէ (Ֆիրդուսի).	465
Թատրոն	
Երեմեան Արամ. — Ռուսահայ թատրոնի պատմությունը (Նոր շրջան. 1866).	446
Երաժշտագիտական	
Տաշեան Հ. Ղ. — «Եկայք հաւատացեալք»ի հրատարակութենէն վերջ.	470
Այլապէս	
Սարգիսեան Ա. — Ամերիկահայ գաղութին ցար.	476
Վաւերացում Մ. — Ռաֆ. վրժերի վկայականին ի Պոլսկարիա.	480
Նուիրատուութիւններ Մ. — Ռաֆ. վարժաւանին և Միթիթարեան վանքիս.	480

Académie Arménienne	p.
Paitchikian P. E. — 1500ème de la version de la Bible en arménien.	401
Torossian P. J. — La version arménienne des homélies «In hexaemeron» de S. Basile.	412
Kurdian H. — La Mosaïque chez les Arméniens.	426
Ethnographie-Histoire	
Nahabédian P. G. — Tapadolak.	422
Mgr. K. Arslanian. — Mémoires des couvents arméniens.	431
Mgr. Ardevast. — Histoire des prêtres d'Alep.	440
Mouradian Prêtre M. — Les troubles de Sassoun.	462
Littérature	
Ode pour le Noël.	436
Arsène Yergath. — Sonate pour la nuit de Noël.	438
Adjémian M. — «Lumières et Ombres».	464
Recensions	
Erémian P. S. — «Notre Vie» (par H. Zartarian). — «Reveil» (par Malkhas). — «La Vie et l'Art» (almanach) (par Barsamian Frères). — «Almanach de poche» (par S. Kapamadjian). — «Araz» (almanach) (par H. Dj. Sirouni). — «Chahnamén» (de Firdousi, trad. par E. A. Mirzaïan).	465
Théâtre	
Erémian Aram. — Histoire du théâtre des Arméniens en Russie.	446
Musique	
Dayan P. L. — Autour les critiques sur la publication de l'hymne «Venez, o fidèles».	470
Divers	
Sarkissian A. — La peine de la colonie arménienne de l'Amérique du Nord.	476
Donations au Collège Arménien Moorat-Raphaël.	480
— au Couvent de St. Lazare.	480

ԲԱԶՄԱՎԵՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԳԻՏԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

1843-1934

ՀԱՏ. Ղ.Ր. ՌԵԶԳ-ՌԵԶԳ

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱԶԱՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

Ա. Ս Տ Ո Ւ Ա. Ծ Ա. Շ Ո Ւ Ն Զ Ի

ԵՐԿՐՈՐԴ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱԶԱՐ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՐՈՒՄ Ե ԱԿԸ

(Շար. տես «Բազմավեպ» 1934, էջ 321)

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ հայերէն թարգմանութեան հոյակապ կոթողը՝ կերտուած մեզմէ 1500 տարիներ առաջ, մեր հայրենիքին մէջ, հայ հանճարի հզօր և գեղեցկագէտ ըմբռնումով, իր լեզուի ամբողջական հարստութեամբ, իր արուեստին աննման շնորհքով, գեղեցկութեամբն ու պերճանքով, այնքան շքեղ, այնքան մեծապանծ ու բացառիկ երեւոյթ է՝ որուն մեծապանծ ու բացառիկ թարգմանութիւն հետ չեն կրնար մրցիլ թարգմանութիւնները յոյն և լատին ազգերու՝ որքան ալ մեծ, հզօր և տիեզերածաւալ ըլլան անոնք։ Մանաւանդ թէ, այդ ազգերու ամէնէն լուսամբիւ ու գերզօն մտքերն են որ անվերապահօրէն խոստովանեցան ու կը խոստովանեն իրենց անվարան և անկեղծ՝ բացառիկ զիրքը հայերէն թարգմանութեան։

Այս տեսակէտով՝ Հայ մշակոյթն այնպիսի յաղթանակ մը տարած է, և նոյն ինքն այդ թարգմանութիւնը, առանց ուրիշ ո՛ր և է զրական գործի՝ ազգային այնպիսի յուշարձան մ'է, որ պիտի բաւէր միակը, մինչեւ դարերու կատարածն յաւերժացնել հայ լեզուն և հայ միտքը իրենց ամբողջ իսկութեամբ և արժէքներով։

Եւ ատոր համար է որ պիտի չփորձուիմ բնաւ սեփականել կամ պատշաճեցնել ուրախեան պատգամը, վասն զի դարերու և ազգերու անողոր հարուածներուն տակ կը հալի պղինձը, կը փշրուի ազամանը. մինչ

ԲԱԶՄ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1934

այս հրաշափառ կոթողը, որքան աստուածային և քրիստոնէական, նոյնքան նաեւ հայկական սրբութիւն՝ կը մերժէ ամէն ճնշում, կ'ըմբոստանայ ամէն հարուածի դէմ ու կը մնայ յաւերժական և անյեղի:

Ունիթոններու խորթ ու մոլի յանդգնութիւնը՝ մեր անփառունակ ու շիջելափառ դարերու խաւարամած տգիտութիւնը զո՛ւր տեղ փորձեցին անարգել ու պղծել այդ երկնային գեղեցկութիւնը, որ մնաց միշտ ինչպէս մարգարիտ՝ իր տմոյն կեղեւանքին մէջ, ինչպէս ոսկի՝ տղմաթաթաւ, ինչպէս աղամանդ՝ ժայռերու տակ:

Ո՛ւր են յանդուգն դարերն ու սրբապիղծ ձեռքերը... Լուսանորոգն Մխիթարի և իր զաւակներու քրտինքին շնորհիւ մարգարիտը կրկին լոյս աշխարհ եկաւ, ոսկին դարձեալ փայլեցաւ իր աննման գեղով, ու աղամանդը նորէն հազարումէկ ճաճանչ կը սփռէ մեր տաճարներուն մէջ, մեր գրականութեան՝ ինչպէս ամբողջ արուեստագէտ աշխարհի տեսութեան:

Մխիթար՝ վերածնողն հայ ազգին՝ և իր զաւակները՝ հաւատարիմ պահապաններ վերարձարծուած հայ սրբազան կրակին, վտարեցին դարաւոր ամօթալի կեղտը և ընծայեցին Հայ Մշակոյթին և ամբողջ քրիստոնէայ գեղեցկագէտ աշխարհին՝ հայկական պարծանքներու և սրբութեանց ամէնէն մեծն ու սիրալին՝ իր նախկին նուիրական սրբութեան անարատութեան մէջ¹:

Հետեւաբար նոյնքան խոր գիտակցութեամբ և բովանդակ փարուժով է որ կը նուիրագործենք 1934-1935 տարեշրջանը՝ 1500 ամեայ յորելեան այդ մեծ եղելութեան, արդէն ողջունուած ու հռչակուած 1933 տարւոյ վերջաւոյսին՝ Ուխտիս կաճառին տարեկան բացումի հանդիսաւոր բանախօսութեամբ, ինչպէս ակնարկեցինք նախապէս:

1. Յօդուածիս վերջաւորութեան՝ Աստուածաշունչի տպագրութեանց ակնարկին մէջ վերստին պիտի անդրադառնանք Ունիթոններու չարափոխութեանց մասին՝ որոնք ծաւալեցան Ոսկանեան տպագրութեամբ, և թէ ինչպէս Մխիթար - Զօհրապ - Բագրատունեան հրատարակութիւններն ազգին ընծայեցին հարազատ բնագիր:

Եւ այսպէս մեր կողմէն պարտք և իրաւունք իրարու կը խառնուին այս յորելեանին մէջ:

* *

Բայց ո՞վ էր ծնողն ու հրաշագործողը այդ նուիրականութեան: — Կաճառ մը. իսկապէս մեծիմաստ և գերզգօն վարդապետներու կաճառ մը՝ որուն նմանը քսաներորդ դարուն մէջ անգամ ամբողջ աշխարհի մէջ դժուար պիտի ըլլայ մատնանշել իր անդամներու հոգեպինդ և սիրախառն կապերով և սրբազան գործունէութեամբ զարմանալի, իրեն տիպար-օրինակ առաջադրած՝ նոյն ինքն Առաքելական գունդը, նպատակ ունենալով ամբողջ աշխարհի մը լուսաւորութիւնը:

Անոնց աչքին՝ խաւար է երկրաւոր մեծութեան փառքը, իսկ իրենց զօրութիւնը՝ աստուածային իմաստութիւնը, որուն կ'ապաւինին և որով կը ստեղծագործեն Աստուածաշունչի հայացումը, ի պարծանս Հայ Ազգին և Հայ Եկեղեցւոյ:

Որպէս արեգակ այդ կաճառին՝ է նոյն ինքն Ս. Սահակ, մեծ, գիտնական, պանծալի, տիեզերալոյս, որ իր դարուն՝ ոչ միայն հայ այլ նաեւ շատ մը յոյն գիտնականները կը գերազանցէր իր իմաստութեամբ, սրբազան և արտաքին գիտութեանց հմտութեամբ և լեզուագիտութեամբ. և ատոր համար է որ չափ, սահման ու վերապահում չունին մեր պատմիչներուն արձանագրած գովեստները:

Վեհափառ հայրապետին քով զլուխ և առաջնորդ՝ հայ հանճարեղ միտքը՝ Մեսրոպ, նուիրագործող հոգին հայ աշխարհի վերածնութեան, որ կեանքով, գործունէութեամբ ու մահուամբ անգամ գրեթէ անբաժան է Ս. Սահակէն, ինչպէս նաեւ անմահութեան փառքով. ատոր կը վկայեն Յունաց տուած բարձրագոյն տիտղոսները և մերիններուն ընծայած գերագոյն արժանիքի դրուատիրը «Վարդապետ Հայոց աշխարհին»:

Սուրբ Մեսրոպի աշակերտներ. — Եզնիկ Կողբացի (Կոր.), Երեմիա սարկաւազապետ (Կոր-Խոր.), Աբրահամ եպս. Մամիկանեցի (Թ. Աթր.), Անդրէաս արեղայ, (Յայտմ. Սոփ.), յիշեալ վաթսուոր եւն:

Ս. Մեսրոպի աշակերտներ. — Յովսէփ կաթողիկոս, մասնակցութիւնն և գործունէութիւնը թարգմանական գործին մէջ, մեծ եղած ըլլալու է մեր երբեակ պատմիչներուն կողմէն — Խորենացի — Ղ. Փարպեցւոյն համատ՝ յիշուած են և յիշելի դեռ ուրիշ նուիրական անուններ, Մուշէ Տարօնեցի, Տիրայր Խորձենացի, Երեմիա սարկաւազապետ Ս. Սահակի, Դանան ու Ենովք՝ գործակից Ս. Մեսրոպի, Գնիթ, Ստեփանոս Տարօնեցի, Ղազարիկ, Աղան, Խոսրովիկ, Սամուէլ եւն:

նորահաս սերունդի ընտրեալ բանակէն՝ որոնք հայ աշխարհի զոյգ արփիներուն լոյսով ողողուած արբանեակներ են: Նուիրական անուններ վերջիններս ալ՝ զորս յորելինական զարագարձը կը ստիպէ կրկնել հոս, քանի որ իրենք ալ աջակից և գործակից եղան սրբազան գործին հայացման, և Հայ Ազգին և Հայ Եկեղեցւոյ զանձարանն ու թանգարանը հիմնեցին և ճոխացուցին զրական ամէնէն թանկագին հարստութեամբ, սիրով, տաժանքով ու քրտինքով հաւաքելով զանոնք յոյն և ասորի աշխարհի ոսկի բովերէն:

Յոյն և ասորի իմաստութիւնն էր որ լիալիր կը գեղուր հայ աշխարհին մէջ և Հայաստան իր այդ ոսկեղարով կ'անմահանար ինքն իր մէջ և ամբողջ աշխարհի համար:

Ս. Սահակէն և Ս. Մեսրոպէն վերջ ամէնէն յառաջադէմ և աջողագոյն գործիչ և մեծագոյն միտք՝ Եզնիկ է, հելլենական արուեստի ամբողջ ներութեան և շնորհքին գաղտնիքով, և ատոր համար իսկ անմիջական և բացառիկ, արժանաւոր գործակից մեծն Սահակի:

Առաջին գծի վրայ կը գտնուին՝ Յովսէփ Պաղանական տունէն, և Յովհան Եկեղեցացի, երկուքն ալ մտերիմ գործակիցներ Ս. Մեսրոպի՝ Գրոց գիտի նախնական շրջանէն սկսեալ:

Յետոյ Արձան և երանելին ու կորովին կորիւն, աստուածային և հրեղէն Ղեւոնդ Վանանդացի, և Յովսէփ Վայոց ձորեցի (Կաթողիկոս և նահատակ Ս. Ղեւոնդի հետ):

Այս ցայտուն դէմքերուն հետ՝ որոնց

1. Ըստ Խորենացւոյն՝ միայն Ս. Սահակ՝ ունէր «աշակերտս վարստն» որոնցմով եկեղեցական պաշտամունք կը կատարէր շրջութեամբ:

Հոս կարելի էր, ինչպէս կ'ընէ Նորայր (Կորիւն վրդ. եւն. էջ 401-402), զանազանել Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի աշակերտաց կրկին խոսքերը՝ պատմագիրներու յիշատակութեանց համեմատ:

Ս. Սահակի աշակերտներ. — Եզնիկ Կողբացի (Կոր.), Երեմիա սարկաւազապետ (Կոր-Խոր.), Աբրահամ եպս. Մամիկանեցի (Թ. Աթր.), Անդրէաս արեղայ, (Յայտմ. Սոփ.), յիշեալ վաթսուոր եւն:

Ս. Մեսրոպի աշակերտներ. — Յովսէփ կաթողիկոս,

մասնակցութիւնն և գործունէութիւնը թարգմանական գործին մէջ, մեծ եղած ըլլալու է մեր երբեակ պատմիչներուն կողմէն — Խորենացի — Ղ. Փարպեցւոյն համատ՝ յիշուած են և յիշելի դեռ ուրիշ նուիրական անուններ, Մուշէ Տարօնեցի, Տիրայր Խորձենացի, Երեմիա սարկաւազապետ Ս. Սահակի, Դանան ու Ենովք՝ գործակից Ս. Մեսրոպի, Գնիթ, Ստեփանոս Տարօնեցի, Ղազարիկ, Աղան, Խոսրովիկ, Սամուէլ եւն:

Վերեւ յիշուած երկրորդ կարգի անուններուն հետ՝ ասոնց ալ գործակցութիւնը Աստուածաշունչի թարգմանութեան մէջ կարելի է որոշ չափով սահմանել. նկատելով սակայն իրրեւ հասուն աշակերտներ, և շնորհիւ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի ջանքերուն՝ ասորերէնի և յունարէնի մէջ զարգացած՝ հարկ է ըսել թէ անկասկած ուղղակի կամ անուղղակի մաս ունեցած են: Բայց նոյնը դժուար է ըսել, փոքր թարգմանչաց դասին համար՝ ընդհանրապէս. բացառութիւններ եղած են անշուշտ:

Համազգային մեծ տօնախմբութեան մէջ՝ մենք հոգեկան անխառն սիրով և երախտագիտութեամբ կ'օրհնենք անունները համախումբ սիրելի և պաշտօնի, ազգանուէր ու արդիւնալից, որոնց շատերու գլխուն լուսապսակ ալ դրած է Հայ Եկեղեցին՝ ինչպէս պարագլուխ սրբազան ամօլին:

* *

Ընդհանուր այս նկատողութեան յետոյ անշուշտ հետաքրքրական է անդրագոյն

(Կոր-Խոր. եւն.), Յովհան Եկեղեցացի և Յովսէփ Պաղանական տունէն (Կոր. — Ղ. Փարպ.), Տէր կամ Տիրայր Խորձենացի և Մուշէ Տարօնեցի (Կոր-Խոր-Փարպ.), Ենովք, Դանան (Կոր-Խոր.), Յովնաթան (Կոր-Խոր.), Թադիկ (Կոր.), Յովհան Խոստովանող (Կոր), Ղեւոնդ (Փարպ.), Թէ ասոնցմէ ոմանք երկուքն ալ աշակերտ (անգ.), Իւ ստուգիւ Սա. Ասողիկ կ'ըսէ. «Յովսէփ և Եզնիկ, արբանեակ Սահակայ», և Ստեփան (Ս. Ա.) Թէ թաթուլ և Վարս «աշակերտը էին սուրբ հայրապետաց Սահակայ և Մեսրոպայ»:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
1635-71

քննութեամբ հետազոտել և սահմանել թէ յիշատակուած սրբազան դէմքերէն յատկապէս ո՞վ որ զիրքը թարգմանած է Աստուածաշունչին:

Ուշադիր քննութիւն մը ոճի և մանաւանդ բառամթերքի գործածութեան՝ իսկոյն մեզի կը ցուցնէ լեզուներու տարբերութիւնը որ կը յայտնուի շատ մը զրքերու միջեւ: Այսպէս, կարելի է Յննդոց զրքի շնորհալի պարզութեան ու ներդաշնակութեան հետ բազմաթիւ Մակարայեցոց զրքերու կրկնաբանութիւնն ու քերականական անհամաձայնութիւնները, և ոչ թագաւորութեանց կանոնաւոր ու տար լեզուն՝ Մնացորդաց կամ Եզրի անարուեստ և իւրայատուկ ձեւերուն հետ:

Դարձեալ, ոչ ոք պիտի գտնէ Եզրի կամ Նեէմայ անպաճոյճ լեզուին մէջ այն գերազանց և հրաշափառ արուեստն և ոգին որ կը փայլի Յորի և իմաստութեան թարգմանութեան մէջ, և ոչ նմանութիւն՝ Սաղմոսներու լեզուին և Երգ երգոցին: Չենք խօսիր Յայտնութեան զրքին վրայ որ ոսկեզարու ոչ մէկ կնիք ունի:

Եթէ ուզէինք լեզուական մանաւանդ զուտ քերականական ձեւերու մանրամասնութեանց իջնել՝ իսկոյն պիտի տեսնուէր մեծ տարբերութիւնը, և այդ յայտնի նշան տարբեր թարգմանչի որ նախընտրութիւն մ'ունի մէկ կամ միւս ձեւին:

Այսպէս, նկատելով թագաւորութեանց և Մնացորդաց զրքերը — որոնց պատմութեան և նիւթի նոյնութիւնը կը նպաստէ որ զուրս ցայտէ լեզուի տարբերութիւնը՝ եթէ

կայ — կը տեսնենք որ բաց ի իմաստի և ասացուածքի զանազանութենէն՝ կան բառերու և հոլովման յատուկ ձեւեր: Առենք օրինակ ԱՍՈՐԻ և ԴԱԻԹ անունները:

Աստուածաշունչի յորտր զրքերուն մէջ Ատորի սեռականն է ատորիՅ = ատորիՅ, և այդպէս, անխտիր, բացի և մի միայն Մնացորդաց Ա. և Բ. զրքերէն, որոնց մէջ յանկարծ կ'երեւի և ստէպ՝ ԱտորեԱՅ, յատորեԱՅ (Հմտ. Ա. Մն. ԺԹ 6, 14. Բ. Մն. Ա. 17. ԺԶ 2, 7. ԺԸ 34. Ի 2. ԻԴ 23, 24. ԻԸ 5, 16. ԼԶ. 5):

Դարձեալ ամբողջ զրքերը և Ա. Բ. Գ. Դ. թագաւորութեանց զրքերուն անթիւ օրինակներն անխտիր և միօրինակ՝ Դաւիթ առնուն սեռականը ԴԱԻԹԻ կը հոլովեն, մինչ Մնացորդաց մէջ սահուն ձեւին փոխանակ՝ կ'երեւի տափակ ձեւով ԴաւրԱՅ¹ (Հմտ. Ա. Մն. Գ. 1, 8. Ի 2. ԺԱ. 13. ԺԷ. 15. ԺԹ 6, 19. Ի 7. ԻԱ. 10. — Բ. Մն. Ի 6. ԻԹ 25, 26, 27. ԼԵ 4, 15) Յայտնի է թէ զիպուածի արդիւնը է այդ ցայտուն զանազանութիւնը:

Շատ են տարբերութիւնները: Դեռ կարելի էր, օրինակի համար, յիշել ՏԻԿԻՆ և ԹԱԳՈՒՆԻ բառերու գործածութիւնը: Գիտենք թէ ունի (ուրհի) ձեւն ամենեւին սիրուած է մեր ոսկեզարու ընտիր զպրօցէն: Եւ ահա բովանդակ Աստուածաշունչին մէջ՝ միայն Մնացորդացն է որ կը կիրարկէ րազՈՒՆԻ, և ճիշտ հոն իսկ՝ ուր կը համապատասխանէ թագ. զրքի խօսքին. նկատենք միանգամայն նաեւ նմոյշներ ուրիշ զրքերէ.

ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԵԱՆՅ

- Ա. Ը. 13 Իւղագործ (մըբփօս)
Բ. ԻԴ. 9 Սուսերամերկաց
Բ. ԻԴ. 13 Չինչ պատասխանի տաց առաքչին իմոյ

ՄՆԱՅՈՐԴԱՅ

- Ա. Թ. 30 Իւղեփեացը² (մըբփօս)
Ա. Իա. 5 Որ ձգէին սուսերս
Ա. Իա. 12 Չինչ բան տաց պատասխանի որ առաքեացն զիս(?)

1. Մնացորդաց հետ բացատրութիւն կը կազմեն միայն Ա. Եզր. (Ա. 13. Ե 5. Ը 32. Բ. Եզր. Ը 2. և Յայտ. ԻԲ 16): Ուր կարելի է հաւանական կարծիք մը շինել թէ Մնացորդաց և Եզրի զրքերուն թարգմանիչը նոյն

անձն է կամ նոյն դասին կը վերաբերին երկուքն ալ:
2. Իւղեփեացը հոտ է և Բ. Մնացորդաց ԺԶ. 14-ի մէջ միայն, մինչ թագ. հետ Իւղագործ ձեւն ունին՝ ԵԼԸ. Լ. 25, 35. ԼԷ. 29. Երգ. Գ. 6. Ե. 13. Ը. 2:

Գ. Ժ. 1 Տիկինն Սաբայ:	Բ. Թ. 1 Թագուհին Սաբայ:
Գ. Ժ. 10, 13 եւն Տիկինն Սաբայ:	Բ. Թ. 3 Թագուհին Սաբայ:
Գ. Ժ. 22 Յերեամ:	Բ. Թ. 21 Մի անգամ յերիս ամս:
Գ. ԺԲ. 11 Ծկոյթ իմ ստուար է:	Բ. Ժ. 10 Փոքր մատնս ստուարագոյն է:
Գ. ԺԵ. 13 Պատասխանի ետ արքայ խստութեամբ:	Ա. Ժ. 13 Պատասխանի ետ արքայ խիստ:

ՍԱՂՄՈՍ

- ՃԴ. 10 Հաստատեաց առ Յակովբ զհրաման իւր:
15 Ի մարգարէս իմ մի՛ մեղանչէք:
ՂԵ. 4 Ահաւոր է նա ի վերայ ամենայն կոոց:
12 Զուարճասցի ծով լրիւ իւրով, ցնծասցեն դաշտը և ամենայն որ է ի նոսա:

Ա. ՄՆԱՅՈՐԴԱՅ

- ԺԶ. 10 Հաստատեաց զնա Յակովբու ի հրամանս (?):
22 Ի մարգարէսդ իմ մի՛ լինիք չարք:
25 Ահաւոր է նա ի վերայ ամենայն աստուածոց:
32 Հնչեսցէ ծով լիութեամբն իւրով, փայտը անդաստանի և ամենայն որ ի նմա:

Եթէ պահ մը հոս Սաղմոսներու լեզուն զերազանց մնաց բազմատմամբ Մնացորդաց համապատասխան զրուագին, սակայն այլուր Սաղմոսներն իսկ իրենց հիւն և նորօրինակ ձեւերով շատ վար կը մնան ուրիշ զրքերէ. օր.

- ԾԵՆԿ. Ա. 16 (Արար Աստուած) զլուսաւորն մեծ յիշխանութիւն տուրն ջեան և զլուսաւորն փոքր յիշխանութիւն զիշերոյ և զաստեղս:
Սաղմ. ՃԼԵ. 8 Զարեգակն արար իշխանական տուրն ջեան:
9 Զլուսին և զաստեղս իշխանական զիշերոյ:

Դարձեալ շատ տարօրինակ է Սաղմոսներու (և հոտ միայն) հզօրիչ բառը, որուն կազմը հակառակ է միւս բոլոր բայածականներուն կազմին. ըստ ինքեան պիտի ըլլար զօրացուցիչ (զօրացուցանեմ — ցուցի — ցուցիչ) մանաւանդ որ հզօրեմ ձեւ չենք ճանչնար, բաց ի հզօրանամ — զօրանամ — էն: Հետաքրքրութեան համար կարելի է տեսնել յոյն — լատին թարգմանութեան համեմատութեամբ.

Սաղմ. ԺԷ. 19 հզօրիչ	=	ἀντιστήριγμα	=	protector (պաշտպան)
Լ. 3 հզօրիչ	=	ὑπερασπιστής	=	fortitudo (յ. պշտ. լտ. զօր.)
ԽԲ. 2 հզօրիչ	=	κραταίωμα	=	fortitudo (յ. կար. լտ. զօր.)
ԾԹ. 9 հզօրիչ	=	κραταίσις	=	fortitudo (յ. կար. լտ. զօր.)
ՃԷ. 9 հզօրիչ	=	αντίσχεψις	=	susceptio (նեցուկ, ապաւէն)
Հ. 9 օգն. և հզօրիչ	=	βοεθός κραταίος	=	adjutor fortis (օգնական հզօր)

Մինչ այլուր, օր. κρατος = imperium (կար. զօրութիւն) = զօրութիւն կը թարգմանէ (ՉԵ. 16). Ինչպէս δὴναρις = virtus = զօրութիւն:
Հոս չենք ուզեր երկարել, բաւ է անցողակի ցուցնել այս կամ այն զրքի միջեւ ցայտուն տարբերութիւնը: Լեզուական և իմաստի սրբազրութիւններն ունին՝ Նորայր

1. Մնացորդաց հետ բացատրութիւն կը կազմեն ճիշտ այն զրքերը որոնց թարգմանութեան մասին շատ բնական լինելու են՝ Երգ երգոց (Զ 7, 8) և մանաւանդ Յայտ. (ԺԸ 7) եւն:

յատկապէս Մնացորդաց¹ վրայ (տե՛ս Կո-
րին վրդ. եւն), ինչպէս Ե. Դուրեան՝ Կ.
Պոլսի «Մասիս» կրօնաթերթին մէջ (1896,
էջ 227-232) կամ Dr. V. Ermoni ըն-
դարձակ հմուտ «Քննադատ. ուսումն. Ս.
Գրոց հայկական թարգմանութեան վրայ»
թրգ. Հ. Ս. Սարեան. (Բզմվպ. 1900,
էջ 296, 346, 406, 451), ինչպէս նաեւ
Հ. Գ. Զարրհանաւանի յօդուածները Բզմ.
1850 և 1851 զրաբար, նոյնն աշխար-
հաբար՝ իր «Մտնդրն. հայկ. հին թարգմա-
նութեանց գործին» մէջ ընդարձակօրէն:

Լեզուական այս տարբերը շատ անգամ
գրեթէ անսխալ կերպով մեզ կ'առաջնոր-
դեն զանազանելու մէջ մի գրքի թարգ-
մանիչը և ըստ այնմ անձի կամ խումբի
վերածելու: Հիմնական քայլ մ'է անշուշտ
ասիկա, սակայն դեռ անորոշ վիճակի մը
մէջ կը թողու մեզ՝ նկատմամբ թարգմանչի
անձին ինքնութեան:

Այս քննութեան և արդիւնքին հետ ան-
հրաժեշտ է նկատել թարգմանիչներու ինք-
նագիր ազատ գործերը: Երկուքին խնա-
մոտ բազմաթիւութիւնն և ուսումնասիրու-
թիւնը միայն թոյլ կրնայ տալ մեզի
Աստուածաշունչի այս կամ այն գրքի
թարգմանիչին ինքնութիւնը սահմանել,
որուն յաջող ապացոյց տուած են հիներէն
ոմանք, յետոյ՝ Նորայր և ուրիշներ: Ու-
րովհետեւ Աստուածաշունչի գրքերուն ու-
շաղիր քննիչ մը չի կրնար այն կարծիքն

ունենալ, ինչպէս ոմանք, որպէս թէ նախ-
նական տարբեր թարգմանութեանց զանա-
զանութիւնը ջնջուած է երկրորդ թարգ-
մանութեան կամ սրբագրութեան մէջ:
Ընդհակառակն, Աստուածաշունչի հազիւ
երկու գիրք կարելի է գտնել որ իսկական
այնքան անձուկ նմանութիւն ունենան շա-
րադրութեան և բառակազմութեան՝ որ
ստիպուինք մի և նոյն թարգմանչին ըն-
ծայել զանոնք:

Ուսկից կը հետեւի, ինչպէս ակնարկած
ենք արդէն, թէ իսկապէս կաճառական-
հաւաքական աշխատութեան մը արդիւնք
է Ս. Գրքի թարգմանութիւնը, և թէ Եր-
կրորդ թարգմանիչները կամ սրբագրիչները
ոչ ջանացած և ոչ դիտում ունեցած են
լեզուական միաձեւ, միօրինակ կերպա-
րանք տալ գործին: Եւ արդէն մեր երբեակ
պատմագիրներու պնդումը կամ յեղեղու-
մը միշտ և միայն Աստուածաշունչի ստոյգ
կամ հաստատուն օրինակներու մասին է,
որոնցմով «զյառաջագոյն զյանկարծազիւտ
զիտրանակի թարգմանութիւնս հաստատե-
ճմարիտ օրինակօք բերելովք» (Կոր.) կամ
«դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ
թարգմանեալն փութմանակի, հանդերձ նո-
քօք վերստին յօրինել նորոգմամբ» (Խոր.):

«Հաստատուրիւն» և «նորոգուրիւն»
մ'էր ուրեմն որ կատարեցին և ոչ թէ նոր
թարգմանութիւն մը՝ մէկդի թողած նախ-
կինը: Խորենացին միայն կարծես դժուա-

1. Կարելի է սոյն գիրքը երկար ուսումնասիրութեան
նիւթ ընել համեմատելով Խալաթեանցի նորագիւտ օրի-
նակին և մեր տալագրին հետ, ինչպէս նաեւ Թագաւորու-
թեանց գրքերուն համապատասխան գրուածքներուն: Նոր-
այր արդէն ակնարկած է համաոտակի այս մասին,
մատնանշելով լեզուական թերին որ կը տեսնուի համե-
մատութեամբ Թագ. գրքերուն. կ'ըսէ թէ այս Մնացոր-
դաց գրքերն ալ արժանի չեն եղած Ս. Սահակի սրբ-
բազմութեան: (Տե՛ս Կորին վրդ. եւն. էջ 405)

Թէ սխալ է Նորայրի այս վերջին կարծիքը կամ են-
թադրութիւնը՝ փաստի պէտք չունի, քանի որ Խալա-
թեանցի նորագիւտ Մնացորդացը յայտնապէս հնագոյն
թարգմանութիւնն է և այժմեան սովորական բնագիրը
(հրատ. Զօհրապ-Բազր.) ըստ բառական սրբագրուած է
և յզկուած, եթէ ոչ Ս. Սահակի՝ սակայն ուրիշ թարգ-
մանչի մը ձեռքով, անշուշտ, ինչպէս կարելի է տեսնել

նոյն Խալաթեանցի հրատարակութեան համեմատական
սիւններէն, նաեւ համաոտակի փորձն զոր ըրած է Հ.
Քերոքէ Վ. Զրաքեան «Գիրք Մնացորդաց ըստ հնագոյն
թարգմանութեան» յօդուածով՝ Խալաթեանի գիւտին առ-
թիւ (Բզմվպ. 1900, էջ 117-122). (տե՛ս նաեւ Ֆեթթերի
գրութիւնը նոյն նիւթին շուրջ «Մնացորդաց նորագիւտ
բնագիրը» (Բզմվպ. 1900, էջ 458):

Մեզի զարմանալի կը թուի, սակայն, թէ ինչպէս Նոր-
այր իրեն անգէտ՝ կը ընէ Մնացորդաց գիւտի մասին
քանի որ «Կորին վրդ. եւն» իր աշխատութիւնը դեռ
մամուլէ թափ էր (1897-1899) երբ Խալաթեանց արդէն
վաղուց իր գիւտը ծանուցած էր «Արարատ»-ի մէջ (1896,
Յուլիս). և այդ առթիւ էր որ Էջմիածնեան զրչագրէն
ընտրելագոյն օրինակ մը երեւան ելաւ Երուսաղէմէն, և
վերջինս ծառայեց որպէս հարազատ բնագիր հնագոյն
թարգմանութեան:

ըութիւն պիտի հանէր իր «դարձեալ թարգ-
մանեցին» խօսքով, որուն ուղիղ մեկնու-
թեան համար սակայն, կը բաւէ նորոգել
բառին ուշ դնել: Նորոգութիւնը կ'ենթա-
դրէ հինը և անոր վրայ կատարուած աշ-
խատանքը և ոչ թէ կը մերժէ:

Այս նկատողութենէն այն եւս յայտնի
կ'ըլլայ, ինչպէս ակնարկած ենք արդէն
շատ անգամ, թէ Աստուածաշունչը իր հա-
ւաքական համազգային բնոյթով պանծալի
և շքեղ յուշարձանն է մեր մշակոյթին՝
հայ մտքի յղացման ձեւին և հայ լեզուի
հարստութեան: Համազգային՝ որովհետեւ
եթէ հիմ կազմած է հոն մեր Արարատեան
ոստանիկ չքնաղ բարբառը, սակայն միւս
բարբառներն ալ՝ միշտ դասական հանդեր-
ձաւորութեամբ՝ մտած են Աստուածաշուն-
չին մէջ և կ'ապրին առ յաւիտ: Եւ այս-
պէս Աստուածաշունչը կը փրկէ և կ'ան-
մահացնէ նմոյշներն այդ բարբառներուն,
որոնք այլապէս կորսուած պիտի ըլլային
ինքնագիր հեղինակութեան պակասով և
մեր բարբառներուն հետզհետէ սնանկա-
նալովը՝ դարերու անտեղիտալի յորձանք-
ներուն ընթացքին, մանաւանդ որ այնքան
թշուառ և յարափոփոխ եղած է մեր քա-
ղաքական վիճակն ու կայքը:

Թերեւս առարկուի իրաւամբ՝ թէ որքան
ալ փառարանենք Աստուածաշունչը որպէս
հայ ոսկեղէն լեզուի զանձարան, սակայն
պէտք չէ մոռնանք որ ան թարգմանութիւն
մ'է, և հետեւաբար ոչ զուտ հայ մտա-
ծութիւն և շարադրութիւն:

Ստոյգ է այդ, և հելլէն ու եբրայական
(նաեւ ասորական) լեզուները իրենց ազ-
դեցութիւնն ունին հոն և իրենց բնադրոշ-
մը՝ չափով մը: Սակայն պէտք չէ չափա-
զանցենք: Մեր թարգմանիչները որքան
ջանացած են հաւատարիմ մնալ բնագրին,
նոյնքան ճիգ թափած են հայացնել զայն՝
կիրարկելով արուեստի ամէն հնարք: Եւ
եթէ շատ մը ինքնագիր երկերու կամ ա-
զատ թարգմանութեանց հետ համեմատենք,
պիտի տեսնենք որ Աստուածաշունչի լե-
զուն ընդհանրապէս գերազանց կը մնայ
իր հայատիպ գեղեցիկութեան յստակու-

թեամբ, պայծառութեամբ, զանազանու-
թեամբ, հնչականութեամբ, ամենագեղ շը-
նորհքով և շուայլ պերճանքով:

Թէեւ մեր կանխաբան նկատողութեանց
համեմատ հարկ էր նախ ինքնագիր հեղի-
նակներու բաժինը սահմանել Աստուածա-
շունչի թարգմանութեան մէջ, սակայն գե-
րագոյն յարգանքի, երախտագիտութեան
և սիրոյ պարտքը կը թելադրէ նախ խօ-
սիլ յատկապէս և մասնակի գործին վրայ
այն սրբազան հանձարեղ դէմքերուն՝ որոնք
ստեղծեցին Հայ Գիրքը, Հայ Ոսկեղաբը,
Հայերէն Աստուածաշունչը — Ս. ՍԱՀԱԿ,
Ս. ՄԵՍՐՈՊ:

Ս. ՍԱՀԱԿԻ ԲԱԺԻՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆՅՑ ՄԷՋ

Ի՞նչ կ'ըսեն մեր պատմիչները. — ԿՈ-
րինս՝ ժամանակակից, աշակերտ և գոր-
ծակից Ս. Պարպետներուն՝ նախ ճառա-
կան ճոռում մթութեամբ կ'ըսէ Ս. Մեսրոպի
վարքին մէջ. «Յայնմ ժամանակի երա-
նելի և ցանկալի աշխարհս Հայոց, ան-
պայման սքանչելի լինէր, յորում անկարծ
ուրեմն օրէնսուսոյց Մովսէս՝ Մարգարէա-
կան դասուն, և յառաջագէժն Պաւղոս՝
բովանդակ առաքելական գնդովն, հանդերձ
աշխարհակեցոյց աւետարանաւն Քրիստոսի,
միանգամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն եր-
կոց հաւատարեցոյն՝ հայաբարբառ հայե-
րէնախօսք գտան »:

Թէ ակնարկ մ'է այս խօսքը Ս. Գրքի
հայերէն թարգմանութեան՝ անտարակոյս
է. ուր խմբական թուում մը կայ Մով-
սէսի գրքերուն, այսինքն Հնգամատեանին,
յետոյ Ս. Պողոսի և բոլոր առաքելական
թուղթերուն, անշուշտ նաեւ գործք Առա-
քելոցին և հուսկ չորս Աւետարաններուն:
Եւ այս վկայութեամբ Ս. Սահակ Ս. Մե-
սրոպի հետ թարգմանած կ'ըլլայ այս գրե-
քերը, հաւանօրէն «յԱրարատեան զա-
ւառին՝ ի կայս թագաւորացն և փահա-
նայապետացն, բղիւսցին Հայոց շնորհք
պատուիրանացն Աստուծոյ», այսինքն վա-
ղարշապատի մէջ:

Երբ, որչափ ժամանակի մէջ, առանձին թէ աշակերտաց օգնութեամբ՝ ոչինչ կարելի է հասկնալ այդ խօսքերէն, որոնց կը յաջորդէ ուրիշ մ'ալ նոյնքան տարտամ և միմիայն. «Յետ այնորիկ ուշ եղեալ երկոցունց կրակեղեցի»՝ զիւրեանց ազգին զգարութիւն առաւել յարգել և զիւրեցուցանել, ձեռն ի գործ արկանէր ի թարգմանել և ի գրել մեծն խառնակ, ըստ յառաջագոյն սովորութեանն»։ Հոս վկայութիւնը յոգնակի կը սկսի և եզակի կը վերջանայ՝ Ս. ՍԱՀԱԿԻ թարգմանական գործին ակնարկով. Ս. Գրոց արդեօք, թէ Ս. Հարց գործերուն, բոլորովին անորոշ է։

Հուսկ կը հանդիպինք կարեւորագոյն վկայութեան, ուր կորիւն միանգամայն, զժբախտաբար շատ համառօտակի կ'աւանդէ Ա. և Բ. թարգմանութեանց պատմութիւնը, թէ Բիւզանդիոնէ Հայաստան վերադարձող աշակերտներն երբ հետեւին բերին — ինչպէս Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ պատուիրած էին — «զկտակարանն Եկեղեցւոյ սրբոյ» Աստուածաշունչը. «Իսկ երանելոյն Սահակայ զեկեղեցական գրոց գոռարարութեան կանխառն յաշնակալ՝ քարաւայն ի հայերէն յարձուցեալ և բազում եւս զհայրապետաց սրբոց զճարտար գիմաստութիւնն՝ դարձեալ յետ այնորիկ առեալ հանդերձ Եզնակաւ զյառաջագոյն զյանկարծախառնութիւնս հաստատէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովը, և շատ եւս մեկնութիւնս գրոց թարգմանէին»։

Ստիկից վերջ կորիւն յոգնակի ոճով կը շարունակէ «Բարգմանելի»՝ «Եւ այնպէս զամենայն ժամանակս իւրեանց յնթերցուածս գրոց ծախէին հարքն զտիւ և զգիշեր և նովին ծաղկեալը և շահաւէտեալը օրինակ բարեաց ուսումնասէր առնթիւ ըսկայիցն լինէին...»։

Ամփոփելով կորիւնի վկայութիւնները՝ կը տեսնենք որ ըստ իրեն՝ Ս. Սահակ թարգմանած է (Ս. Թարգ.) «զեկեղեցական գրոց գոռարութիւնն»՝ «որոնք նոյնն են անշուշտ նախորդ վկայութեան մէջ յիշուած գրքերուն հետ», այսինքն Մովսէսի Հնգամատուտը, Մարգարէաբարձիւնները, Պօղոսի և միւս Առաքելոց թողարկելու Գործք Առաքելոցը և Չորս Աւետարանները. որով, թերեւս, առժամ, նախկին փառաւորութեան թարգմանութեամբ դուրս թողուցան պատմական մասնական կամ նուազ կարեւոր գրքերը, Եսթերի, Տօբիթի, Յուզիթի, Մակարայեցոց, եւս առաւել Յայտնութեան։ Վերջիններս թարգմանուցան

է թէ այնտեղ զիւրաւ կրնար գտնել Աստուածաշունչի յունարէն օրինակներ՝ որոնք կը պահպանէին Մեծ Հայքի մէջ։ Այս մասին պիտի անդրադառնանք յետոյ։

2. Հ. Գ. Զարհանալեանի կարծիքը թէ «Եկեղեցական գրոց գոռարութիւնն» է Եկեղեցական պաշտամունքներու մէջ գործածուած գրքերը, ինչպէս որ կը կրկնեն շատեր և Հ. Հ. Ոսկեան ալ «Երգ երգոց» ի ուսումնասիրութեան մէջ (էջ 10) կարծես անոր կը միտի, հաւանական չի թուիր ինչպէս կանխաւ ալ ըսինք, Այլ, ինչպէս յետոյ նոյն ինքն Հ. Գ. Զ. «Թարգմանութիւնը Դաւիթեանց» ի մէջ կ'ըսէ, թէ Ս. Սահակ «հաւանական» նախորդ միայն նախակառուց գրոց թարգմանութեամբ զբաղեցաւ, և զայն ի զլուս տարաւ ըստ վկայութեան Փարպեցոյն։ Այս աշխատութիւնն է՝ զոր պատմիչը մեր յառաջագոյն եղեալ, յանկարծագիշտ թարգմանութիւն կը կոչեն» (103)։

3. Այս կարծիքն ունի նաեւ Կորայր, որ կ'ըսէ թէ զօրաւոր է կորիւնի վկայութիւնը (Խորենացիէն ու Փարպեցիէն)։ (Կորիւն վրդ. եւն, էջ 383)։

1. Այժմէն նշանակներ որ Հ. Գ. Զարհանալեան և ուրիշներ կը համարին թէ կորիւնի գրքին մէջ վրիպակ մ'ըլլայ այդ յաշնակալը. անշուշտ յեցած Խորենացոյն այն խօսքին վրայ թէ՛ երբ Ս. Մեսրոպ Աղուանից կողմէն կը «զառնայ ի Հայո, և զտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորոյն»՝ յոչ լինելոյ յունի։ Քանզի նախ ի Մեհրուածայ աշխատ լինէին աշխարհիս յոյն գիրք. դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտային պարսիկ վերակացուցն յոյն ուսանել զպրութիւն ումեք յիւրեանց մասինն, այլ միայն ասորի»։

Յաւալի է ըսել թէ ոմանք, ինչպէս վերջերս ալ Պրն. Գ. Յնովկեան՝ բացարձակապէս կը մերժեն Խորենացոյն վերեւ ըսածները, բայց առանց զրական համոզիչ փաստի։ Յունական լատագոյն օրինակներու պակասն յայտնի է. շատ հաւանաբար ուրեմն Ս. Սահակ ասորեւրէնէ թարգմանեց Խորենացոյն թուած գրքերը, ինչպէս Մեսրոպ յունարէնէ՝ երբ Յունաց բաժնին մէջ կը գտնուէր Բիւզանդիոնէն յաղթանակով վերադարձին՝ հոն ալ հայ գիրն ու գրականութիւնը տարածելու։ Յայտնի

Բ. թարգմանութեան ընթացքին և թերեւս քիչ մ'աւելի ուշ։

Ս. Սահակ ապա, ըստ նոյն կորիւնի, փառաւորութեան թարգմանածը հաստատած ու սրբազրած է Ս. Գրոց ընտրեալագոյն յոյն ձեռագրէ։ Այս երկրորդ աշխատութեան օժանդակ ունի Եզնիկը։ Հետեւաբար, ինչպէս Նորայր ալ կը շեշտէ, յիշեալ գրքերու ոսկեղէն անհամեմատ թարգմանութիւնը կը պարտինք Ս. Սահակի։

Թէ Սահակ միայն Մեսրոպի հետ նախ և ապա միայն Եզնիկի հետ կատարեց այդ գործը՝ հաւանական չէ, ինչպէս Հ. Ա. Սուրբեան՝ ալ կը պնդէ, այլ թէ յիշեալ գրքերուն՝ ինչպէս և մնացեալներուն մէջ մասն և բաժին ունին աշակերտները, մեր գերգօսն Հայրապետին առաջնորդութեան և ուղղութեան տակ։

Արդարեւ այս կարծիքին կը նպաստէ Խորենացիին, որ կ'ըսէ թէ Յովսէփ, Եզնիկ, Ղեւոնդ, Կորիւն, Յովհան և Արծան «Թարգմանիչքն մեր (եկեալ)»... զտին զմեծն Սահակ և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ և մատուցին... զստոյգ օրինակս Գրոց. զոր առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն փութանակի նորօք հանդերձ վերստին յօրինել նորոգմամբ»։

Հ. Վարդան Վ. Հացունի՝ նորօք դերանունով կ'իմանայ «զստոյգ օրինակս»՝ հաշտեցնելու համար կորիւնի խօսքը թէ «Սահակ... հանդերձ Եզնակաւ» միայն կատարեց Բ. թարգմանութիւնը կամ սըր-

բագրութիւնը, և ոչ ուրիշ աշակերտներու գործակցութեամբ։

Սակայն կը համարիմ որ ի զուր է կաշկանդուիլ կորիւնի խօսքէն քանի որ, ինչպէս այլ ուր, հոս ալ կարելի է առաձիգ նկատել զայն և ոչ հաստատուն։ Մանաւանդ որ Եզնիկի անունն այդքան բացայայտ տալը նոր չէ. կանխաւ ալ գրած է թէ միւս աշակերտները «մատուցեալ յարէին յԵզնիկն» ոչ միայն անոր համար որ սեղանից էր նա իրենց, այլ նաեւ որպէս «քաջ վարժեալ հեղինակ զպրութեամբ» կարկառուն դէմք մը՝ որ ամէնէն աւելի ցայտունն էր յունագիտութեամբ, ինչպէս լաւ կը նկատէ նոյն ինքն Հ. Վ. Հացունի։

Դարձեալ, ով որ ուշի ուշով կը կարդայ «Վարք Մաշթոցի», կը տեսնէ թէ Ս. Սահակ միշտ իրեն հետ գործակից ունէր Ս. Մեսրոպը։

Թողունք որ Ս. Սահակ, Ս. Մեսրոպ աշակերտներն Եզեսիա և մանաւանդ Բիւզանդիոն՝ զրկեցին որ յունարէնի մէջ հմտանալով՝ կատարէին թարգմանական գործերը։ Այդ դիտումին իրագործման ժամն էր հասեր. անոր համար «Չորս առած» (= Ս. Գրոց ստոյգ օրինակները) Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ սկսան սրբագրել — նորոգ յօրինել հանդերձ անկեղծով (= յունագէտ աշակերտներով)։ Այդ է բնագրին իմաստը թէ՛ ըստ քերականութեան, թէ՛ տրամաբանութեան և թէ ըստ պատմութեան։

1. Տե՛ս «Աստուածաշունչը. Թրգմ. Խօթանանից և հայկական». Բազմավէպ 1877, էջ 207 (200-212)։
2. Խոր. Գ. 523։
3. «Կենսագիր և նկարագիր Եզնիկայ եւն». Բազմավէպ, 1893, էջ 163, ծան. 2։
4. Անդ, էջ 164։
5. Արդարեւ նկատելի են խնդրառու խօսքէն յետոյ իսկոյն «Թարգմանիչքն... հարքն... դարձեալ յետ այնպիսի առաւել բարձրագոյն վարդապետութեան, սկսեալ երանելոյն և Ս. Մաշթոցի» (Կորիւն, էջ 34-35)։
- Հմտ. «Անկարծ ուրեմն օրէնստուայ Մովսէս... Պօղոս... հանդերձ աւետարանան Քրիստոսի... ի ձեռն երկոց հաւատարեղցն՝ հայաբարբառը հայերէնախօսը զտան (= թարգմանուցան հայերէն) (Կոր. Վարք Մաշ-

- Թոցի. տպ. Վենետ. 1894. էջ 22) — Դարձեալ «Յետ այնորիկ ուշ եղեալ երկոցունց երանելեացն՝ զիւրեանց ազգին զպրութիւն» եւն. (Կոր. անդ. էջ 32) եւն. Տես նաեւ կանխաւ «Առակաց» գրքին թարգմանութեան մասին վկայութիւնը (Կոր. անդ. էջ 18)։
6. «Երկոցունց երանելեացն... որոց դարձեալ դէպ լինէր եղբարս յուղարկել...» (Կոր.)։
7. «Իսկ թարգմանեացն... ի կողմանս Յունաց... ուսեալը և տեղեկացեալը թարգմանիչս կարգէին ըստ հեղինական լեզուին» (Կոր.)։
8. Չեմ գիտեր ինչպէս կարելի է հասկնալ «ստոյգ օրինակներն առած՝ անոնցմով հանդերձ կամ անոնցմով միասին = օրինակներով սրբագրեցին»։ Ինչ հարկ կրկնութեան. յետոյ կրնայ ըսուիլ թէ՛ օրինակներով հանդերձ

Կրնանք ըսել, դարձեալ, թէ Կորինթի խօսքը չափազանցութիւն է, ճիշդ այնպէս ինչպէս Փարպեցիին ալ Սահակի կ'ընծայէ Ս. Գրքի թարգմանութիւնը, անշուշտ առաջինը՝ քանի որ վաճառականի կենդանութեան օրով է (412-3). և սակայն գիտենք Կորինթէն և Խորենացիէն թէ ինչպէս յետ գրեթէ գիւտին Ս. Մեսրոպ թարգմանեց Առակաց գիրքը: Կորինթ գետ ուրիշ վկայութիւններ ալ ունի Ս. Մեսրոպի գործակցութեան մասին՝ զորս կ'անգիտանայ Ք. թարգմանութիւնը. թէեւ «ինքն իսկ Փարպեցիին կը մատնէ զինքն այլուր» (էջ 115) երբ կ'ըսէ՝ Յագեցան կերակրօք, ասէ, որ միշտ եւս քարգմանի խոզենեալ ասէ»:

ՂԱՋԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ Ս. Սահակի այնքան և այնպիսի՝ բաժին կու տայ Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ, ինչպէս ակնարկեցինք վերեւ, մինչեւ մոռնալու չափ Ս. Մեսրոպի անձնական աշխատութիւնը², յայտնի գործակցութիւնը³: Մենք ալ կ'ըմբռնենք Ս. Սահակի հանճարն ու քաջ հելլենագիտութիւնը, սակայն չափազանց կը թուի այն բացատրութիւնը որով կ'ըսէ թէ Սատուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնը ոչ ոք կրնար ընել բաց ի Ս. Սահակէ: Եզնիկի անունը կը բաւէ՝ եթէ ոչ հաւասար Ս. Սահակի, բայց գէթ մօտեցող: Ոսկերեքանի Մատթէի մեկնութեան թարգմանիչը — կամ «Եղծ ազանդոց»ի հեղինակը արդարեւ կրնար արժանի թարգմանիչ ըլլալ Ս. Գրքին: Այդ տեսակէտով չէ՞ արդէն Կորինթի նախասիրութիւնը Եզնիկի մասին ինչպէս նկատեցինք:

Ուր թողունք Մեսրոպի շահած այնքան յարգանքն ու պատիւն և տիրոջոսները՝ Բիւզանդիոնի մէջ. և յետոյ Առակաց գրքի թարգմանութիւնը յունարէնէն:

Անհերքելի լռութիւն մը կայ Ղ. Փարպեցուոյն ըով «սեփական կուսակցութեամբ» Մեսրոպի արդիւններուն, կրկին թարգմանութեանց գործին եւն հակառակ Կորինթի՝ զոր շատ է կարդացեր:

ԽՈՐԵՆԱՅԻՆՈՅՆ վկայութիւններն համեմատօրէն աւելի որոշ են և պատճառաբանուած. հոն իւրաքանչիւրին բաժինը կայ՝ Ս. Սահակի ասորերէնէ կատարած թարգմանութիւնները՝ որոնց կ'ակնարկէ, ընդհանրապէս Ս. Գրքի Ս. թարգմանութիւնը կը նկատուի: Թէ ո՞ր գրքերն էին՝ Խորենացի կը լռէ: Հաւանօրէն մաս մը և ոչ ամբողջութիւնը՝ ինչպէս կ'ուզէ Ղազար: Վասն զի կայ իր միւս վկայութիւնը Ս. Մեսրոպի համար քիչ մը շատ ընդարձակ՝ Ս. Գրքի թարգմանութեան եթէ ոչ ամբողջութեան բայց մեծ մասին⁴:

Կորինթի և Ղազարի միակողմանի վկայութիւններուն ըով կը տեսնենք որ Խորենացի ճշգրտօրէն Ք. թարգմանութեան մէջ կը գնէ Ս. Սահակ՝ որ Ս. Մեսրոպի, և ինչպէս նկատեցինք՝ Բիւզանդիոնէ Ս. Գրքին ստոյգ օրինակներ բերող վեց աշակերտներուն հետ «զարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն»:

Նորերէն՝ Չամչեան⁵, հետեւելով Խորենացուոյն՝ յետ պատմելու թէ Ս. Մեսրոպ գտաւ Հայ գրերը, թարգմանեց «Առակաց» գիրքն և ամբողջ Նոր Կտակարանը, դարձաւ Հայաստան և անկից մեկնեցաւ Վրաստան՝

սրբագրեցին: Մինչ բնական իմաստն է «աշակերտներով հանդերձ սրբագրեցին» եւն:

1. «Ետ զանձն ի գործ... և անվեհեր Զանալով զցայգ և զցերեկ թարգմանեաց զԿտակարանս ամենայն զիօսնեցեալս ճշմարիտ մարգարէիւք ի սուրբ Հոգւոյն. և հաստատեալ երջանիկ առաքելովն զնորոց կտակարանացն զլուսաւոր և զկենսատուր քարոզութիւնս նովին հոգւով: Եւ տարեալ ի զլուսն Ս. Հայրապետին Հայոց Սահակայ զգործ մեծ հոգեւոր վաստակոյն» (Ա. 52):

2. Օր. Առակաց գիրքը:
3. Տէս նախորդ ծան. թ. 5:

4. Հ. Վարդան Հացունի. տէս «Կենսագիր և նկարագիր Եզնիկայ եւն»:

5. Ս. Մեսրոպ «գտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորւոյն» (Գիրք Գ. էջ 500):

6. «Իսկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, Խորենացարար սկսանելով յԱռակաց, բովանդակ զքսան եւ երկու յայտնիս և զնոր կտակս յեղու ի հայ բան, նաեւ աշակերտք նորա Յովհան Եկեղեցային և Յովսէփ Պաղնացի» (Գիրք Գ. էջ 498):

7. Խոր. Գիրք Գ. էջ 523:
8. Պատմ. Հայոց. հտ. Ա. գիրք Բ. էջ 488-495:

կ'աւելցնէ՝ թէ Ս. Սահակ ալ թարգմանեց Հին Կտակարանը՝ Ք. թարգմանութեան մասին ալ կ'ըսէ թէ երբ թարգմանիչները Բիւզանդիոնէն բերին Ս. Գրքի ստոյգ օրինակները, Ս. Մեսրոպ և ամէնքն աղաչեցին որ նոր թարգմանէ: Ս. Սահակ ալ «յանձն առեալ սիրով՝ կատարեաց զիւրեքն նոցա. գործակից ունելով զՍուրբ Մեսրոպ և զաշակերտսն իւր, յորս յառաջողէմ էր Եզնիկ կողբացի»²: Հ. Գ. Զարբհանաւեան նախապէս 1850 և 1851ին «Բազմավէպ»ներուն մէջ, ապա «Թարգմանութիւնը Նախնեաց — Սատուածաշունչ գիրք» ուսումնասիրութեան մէջ կ'ըսէ թէ Ս. Սահակ թարգմանած է «զեկեղեցական գրոց գումարութիւնն, այսինքն եկեղեցական պաշտամանց ատեն կարդացուած գրքերը»³. ապա կ'ըսէ թէ «լուկ ենթադրութիւն մ'է այս կարծիքը... զոր... ունեցած է... ինձիճեան»⁴: Հ. Հ. Ոսկեան ալ համամիտ կը տեսնուի ինձիճեանի կարծիքին⁵, սակայն հաւանական չ'երեւիր⁶ այսպիսի մասնակի աշխատանք, ինչպէս կանխաւ ըսինք:

Նորայր կ'ըսէ. «Ս. Սահակ և Մաշտոց ի միասին թարգմանեցին փութանակի զՀեղաւատեալն, զմարգարէութեան և զնոր Կտակարանս և զայն ամենայն՝ եկեղեցական գրոց գումարութիւնս, սրբագրեց յետոյ Ս. Սահակ՝ գործակցութեամբ Եզնիկայ: Գլխաւոր արդիւնք թարգմանութեան վերոյիշեալ մատենից՝ կը պատկանին ուրեմն Սահակայ»⁷:

Վերջապէս մեր պատմագիրներու խառն և մթին վկայութիւններէն և արդի հեղինակներու ուսումնասիրութենէն քիչ շատ համաձայն կամ ընդհանուր կարծիք մը կը ձեւանայ թէ Ս. Սահակ՝ հայրապետական

պանծալի յատկութիւններէն զատ ունէր նուրբ ճաշակ, խոր հմտութիւն, յոյն և ասորի լեզուներու գիտութիւն և թէ ինք՝ ունենալով աջակից Ս. Մեսրոպը, Եզնիկ և երէց թարգմանիչները՝ եղաւ առաջին և զլուսն թարգմանաց: Ըստ ամենայն հաւանականութեան իր թարգմանութիւններն են Հին Կտակարանի գրքերու մեծագոյն մասը՝ օժանդակութեամբ Ս. Մեսրոպի և երէց թարգմանիչներուն: Բայց ինչ որ կ'անմահացնէ իր անունը և հայ գրականութիւնը՝ Ք. թարգմանութիւնն է կամ իր սրբագրութիւնը, որ իր բնագործին մէջ ցայտուն է գաղափարի յստակութեան, ճաշակի վսեմութեան, նրբութեան և շքանորհրդի, բառերու ընտրութեան, ներդաշնակութեան և կարգաբանութեան մէջ:

Այդպիսիներէն են անպայման Հեղաւատեալ, մարգարէական գրքերը գրեթէ ամբողջ, Իմաստաբան, Յոր, ամբողջ Նոր Կտակարանը, յայտնի է բաց ի Յայտնութեան գրքէն: Ինք է ոճի և լեզուի գեղազանց վարպետը, որուն կը մօտենայ Եզնիկ. ատկից՝ Ս. Գրոց մէջ զանազանութիւնը լեզուական: Իր լեզուն կը կազմէ առաջին և անհամեմատ գեղեցիկը. անոր կը մօտենան՝ բայց չեն հաւասարիր կամ նոյնանար քանի մը գրքեր, որոնք ուղղակի իր և Եզնիկի ձեռքէն չեն անցած. կը մնան հուսկ քանի մը գրքեր ալ, ինչպէս առիթ ունեցանք ակնարկելու, օր. Մնացորդացը, Երգ երգոցը, Մակաբայեցւոցը, Եզր, Նեէմի, որոնք երկրորդ և երրորդ՝ դասու թարգմանութիւն կը մնան թէ՛ լեզուի համեմատական նուազ կատարելութեամբ՝ և թէ նոյն իսկ իմաստի հարազատութեամբ:

(Շարունակելի) Հ. ԵՂԱՍ ՓԵՋԻԿԵԱՆ

1. «Ս. Սահակ ձեռն էարկ թարգմանութեան, և եհեղ փութով ի հայ լեզու գէին կտակարանս՝ սկիզբն արաբեալ ի գրոցն Մովսէսի՝ յասորի լեզուէ. վասն զի ոչ զոյնի յայնժամ յազգի մերում ընտիր աստուածաշունչ գիրք յունաց լեզուաւ» (Պատմ. Հայ հտ. Ա. Գիրք Բ. էջ 495): — 2. Անդ, էջ 522. — 3. Տպ. 1880, էջ 82:
4. Անդ, էջ 100. — 5. Տէս «Երգ երգոցի Ա. և Բ. թարգմանութիւնը եւն». Վ. Ինձեան. տպ. 1924, էջ 11-12:

6. Տէս Բազմավէպ. 1900, էջ 299 ծան.:
7. Տէս «Կորին վրդ. եւն» էջ 383. ուր սակայն յետոյ կ'աւելցնէ. «Բայց կարելի է թէ Կորեան եկեղեցական գրոց գումարութիւն անորոշ բացատրութեան ներքեւ բովանդակուին նաեւ Յետու, Թագաւորք, Ժողովոց, Երգ երգոց, և Յովր՝ իւր թարգմանութիւնը Սահակայ» (էջ 383-4):
8. Տէս Նորայրի «Կորին վրդ.» եւն, էջ 405-422 եւն.